

2020, 7(2): 354-375

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2020.2.354375>

Makaleler

ZÜBÜK: BİR İKTİDAR ROMANI

Toygar Sinan Baykan¹

Öz

Bu metin çeşitli tahakküm ve tâbiyet ilişkileri arasındaki farklara Aziz Nesin'in *Zübük* romanının ayrıntılı bir incelemesi üzerinden odaklanmaktadır. Çalışmada iktidarın, temel bir niteliğiyle egemenlik ve otorite biçimindeki tahakküm ve tâbiyet ilişkilerinden ayrılabilmesi öne sürülmektedir. Siyasal bir kavram olarak iktidarın temelinde, taktiklerin yarattığı suç ortaklıklarının olduğu vurgulanmaktadır. Nesin'in yapıtı iktidarın bu temel eğilimini kavramak için eşsiz bir olanak sunar: itibarı yerle bir olmuş bir babanın mülksüz, eğitimsiz, mesleksiz varisi olarak resmedilen Zübük kurnazlığı, manipülatif yetenekleri ve fesatlığı sayesinde fırsatçı kasaba ahalisi ve eşrafı üzerinde değişik biçimler alan "suç ortaklıkları" inşa ederek tahakküm kurar ve siyasette hızla yükselir. Çalışma, bu tartışma yoluyla, gayri-şahsi hukuksal, kurumsal, geleneksel-simgesel kaynaklara dayanan daha dirençli, kararlı ve öngörülebilir egemenlik ve otorite ilişkileri ile kıyaslandığında iktidarın çok daha kırılgan, değişken, öngörülemez bir tahakküm ve tabiiyet ilişkisi olduğunu ileri sürmektedir. Siyasal kuram düzeyinde ise iktidarın, siyasal olanın olumsuzluğuyla yakından ilişkili bir kavram olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tahakküm ve tâbiyet ilişkileri, iktidar, otorite, egemenlik, taktikler, suç ortaklığı

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, tbaykan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7385-5873

Makalenin Geliş Tarihi: 16.08.2020 | Makalenin Kabul Tarihi: 01.12.2020

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2020. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

ZÜBÜK: A NOVEL OF POWER

Abstract

This paper focuses on the differences among various forms of domination through a detailed examination of *Zübük*, a novel by Aziz Nesin. The study argues that power may differ from certain relations of domination as sovereignty and authority with its one fundamental aspect; the basis of power as a political concept is in fact complicity created by tactics. Nesin's work presents a unique opportunity to grasp this fundamental proclivity of power: Zübük, a dispossessed, uneducated, idle man, who is depicted as the heir of a disreputable father, establishes domination over the dwellers and notables of a small town by constructing "complicities" through his cunning, manipulative skills and intrigue, and quickly rises in politics. This examination of the novel indicates that power is a fragile, unstable, and unpredictable form of domination compared to the resilient, stable and predictable relations of sovereignty and authority based on impersonal legal, institutional and traditional-symbolic sources. The paper also concludes that the concept of power should be evaluated in close relation with the contingency of the political.

Key words: Relations of domination and subjugation, power, authority, sovereignty, tactics, complicity

"Sadece aslanlık etmek istemekle kendilerini sınırlayanlar bu işten hiçbir şey anlamıyorlar demektir"
(Machiavelli, 1999, s. 110)

"Ağızlarına çalınan iki parmak bal ile cezbedilen halklar kadar, ne avcı düdüğüne kanıp tuzağa düşen saf bir kuş, ne de yem için oltaya takılan alık bir balık olabileceğini düşünmeyin" (La Boetie, 2016, s. 44).

Giriş

İktidar kavramının siyasal ve sosyal kuramın en tartışmalı kavramlarından biri olduğuna kuşku yoktur. Bu karmaşayı arttıran etkenlerin başında ise iktidarın bir dizi ilgili kavram ile yakın akrabalığı gelmektedir. Egemenlik, güç, kudret, nüfuz, zor, otorite kavramları iktidar üzerine yazında sıklıkla başvurulan terimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyaset felsefesi, siyasal kuram, siyaset sosyolojisi ve siyaset biliminin her türlü alt disiplininde yürütülen iktidar ile ilgili tartışmaların başta sosyoloji olmak üzere diğer sosyal bilim disiplinlerinin içinde yer alan araştırmacı ve düşünürlerce de genişletildiği belirtilmelidir. Telâffuz halinde ve işleyen bir pratik içinde iktidar, egemenlik, otorite, nüfuz vb. gibi farklı etki türlerini yalıtılmış ve saf biçimleriyle gözlemleyebilmek güçtür. Ancak yine de bu kavramlar arasındaki farklara ve kesişimlere odaklanmanın toplumsal ve siyasal ilişkileri ve düzeni daha iyi anlamamıza hizmet edeceği de ortadadır. Bu metinde yapmaya çalışacağım şey dört başı mamur, yetkin bir iktidar tanımlaması ya da açıklaması

önermek değil.² Bunun yerine iktidar ilişkilerinin, ilgili pek çok diğer tahakküm ve tâbiyet ilişkisinden ayrılmasına yardımcı olacağını ve sıkı sıkıya “siyasal” bir kavranışını bize sunacağını düşündüğüm temel bir eğilimine, Aziz Nesin’in önemli bir eseri olan *Zübük* üzerinden işaret edeceğim.

İktidarın muhkem ekonomik, simgesel, kurumsal, kültürel kaynakların toplumsal ve siyasal ilişkilere basit bir yansıması olarak değil öznelerin içinde aktif olarak yer aldığı, olumsuzluğa açık bir tahakküm etkisi ve ilişkisi olarak da kavranabileceğini öneriyorum. İktidar ilişkilerinin toplumsal prestijin, ekonomik kaynakların, kültürel sermayenin, kurumsal düzenlerin-düzeneklerin, zor aygıtlarının yapısal rolünden daha çok, biraz da Machiavelli ve La Boetie’nin düşünce çizgisini takip ederek, hâkim öznelerin performansı, manipülatif-yönlendirici etkileri, fırsatçılığı ve kurnazlığı tarafından belirlenen bir “ayartma” ve “su üstünde kalma” becerisi/pratiği olarak anlaşılabilirliğini göstermeye çalışacağım. Bu temel eğilimi bu metinde *Zübük* romanına atıfla “iktidarın karanlık yaratıcılığı” olarak adlandırıyorum. Buradaki önerimin siyasal olanın olumsuzluğuna vurgu yapan bir ontolojik yaklaşımdan beslendiğini de, ilerleyen kısımlarda ayrıntılandırmak üzere, bu noktada vurgulamalıyım.

İktidar üzerine mevcut yazına ve popüler tahakküm kavrayışlarına kısa bir göz atış

Bu kısımda iktidar üzerine yazının hiçbir şekilde tüketici olmayan ancak bu metindeki tartışmaya hizmet edecek hızlı –ve kaçınılmaz olarak seçici- bir gözden geçirilişini sunacağım. İktidar ile ilgili geniş yazın 1970'lere kadar konvansiyonel bir şekilde siyasal olarak adlandırılabilir aktör ve ilişkiler üzerine eğilmiştir.³ Partiler, sosyal hareketler, devletler, seçimler, devrim ve darbeler, zor aygıtları vb. gibi konular iktidara ilişkin tartışmaların odaklandığı aktör ve ilişkiler olmuşlardır. İktidar bir taraftan hukuksal olarak tanınmış makamları tarif ederken diğer taraftan da meşruiyet ile ilgili felsefi tartışmaların konusu olmuştur. Siyasal bilimlerin ve sosyal kuramın uzunca bir süre başat olarak benimsediği iktidara yönelik bu hukuksal-felsefi yaklaşımın derin izlerini “iktidarın” geniş kitleler nezdindeki sağduyu⁴ temelli kavranışında görmek mümkündür. Geniş halk tabakalarının iktidardan anladıklarının hukuksal olarak da onaylanmış bir siyasal iktidar makamı (hükümet, başkanlar, bakanlar, belediye başkanları, milletvekilleri vb.) olduğu vurgulanmalıdır.

Diğer taraftan yine geniş yığınlar ve sağduyu temelli yaklaşımlar hukuken tanınmış siyasal makamlar dışındaki tahakküm ve tâbiyet ilişkilerinden de bihaber değildir. Ağalar, şeyhler, çeşitli nüfuzlu birey ve aileler, endüstrileşme ile birlikte yükselmeye başlayan sermaye kesimleri vb. gibi aktörler, konumları

² Başlarken, iktidar kavramı ile ilgili önemli bir derlemede Haugaard ve Clegg’in işaret ettiği gibi (2009, s. 3), doğası itibarıyla tartışmalı bir kavram olan “iktidar” ile ilgili ampirik kanıtlarla desteklenen nihai ve mutlak bir tanım yapılamayacağı saptamasını hatırlatmak isterim. Her farklı disiplin ve tema bakımından iktidar şüphesiz farklı görünüşler ve içerikler kazanacaktır. Dolayısıyla bu mevcut metinde tanımlamaya çalıştığım temel eğilimin iktidarın “siyasal” olana dair belirli bir kavranışı ile bağlantılı olduğunu peşinen vurgulamak isterim.

³ 1970'lere kadar kavram üzerine olan tartışmaların iyi özetleri için bkz. Duverger (yy.) ve Kapani (2001). İki klasik tartışma için ayrıca bkz. Dahl (1965) ve Bachrach & Baratz (1975). İktidar kavramı ile ilgili güncel tartışmalar için ise bkz. Clegg ve Haugaard (2009), Braud (2017), Orum & Dale (2016), Lukes (2016), Scott (2004) ve Şengül (2016).

⁴ Burada “sağduyu” kavramını Gramsci’nin (2003, s. 13-41) kullandığı şekliyle yığınların geri ve ileri öğeleri aynı anda kapsayan kendiliğinden zihniyet dünyasını tarif etmek için kullanıyorum.

hukuken teyit edilmemekle birlikte, itaat edilmesi ya da en azından hilafına işlere girişilmemesi gereken merciler olarak görülmüşler ve bu “güçlü” kimseler, gruplar tanınmışlardır. Bu noktada şaşırtıcı olan durum ayrıcalıksız toplum kesimlerinin bu tip hukuksal olmayan odakları tanımak için kullandıkları kavramın “iktidar” değil daha çok “güç” olmasıdır. Bu düzeyde tâbi kesimler iktidar sahibi kişilerden değil ancak daha çok “güçlü ailelerden, ekâbirden, eşraftan, nüfuzlu kimselerden” bahsetmektedir. Dolayısıyla, sağduyu temelli tahayyülde kurumsal-formel bir tahakküm biçimi ile sıkı sıkıya yerel, gruba-şahsa ait öznel bir kapasite arasında bulanık da olsa bir ayırım yapıldığı düşünülebilir. Sağduyu temelli tahayyülün “iktidar” ve “güç ya da nüfuz” arasında yaptığı bu ayırım biraz da modern siyasal sosyolojinin siyasal iktidar ve toplumsal iktidar arasında yaptığı ayırma (Duverger, yy.) denk düşmektedir.

İktidara ilişkin konvansiyonel siyasal bilim bakışının onu daha çok devlet, hukuk, siyasal partiler/liderlik ekseninde ve egemenlik kavramı⁵ ile yakından ilişkili gördüğüne de işaret etmek gerekmektedir. Yani iktidar ve iktidar mücadelesi bu eğilimde sıkı sıkıya devlet aygıtı etrafında şekillenmiş ilişkiler çerçevesinde düşünülür ve bu ilişki ve mücadeleler belirli bir momentte hukuksal olarak onaylanmasa dahi (devrim, darbe, iç savaş vb. gibi) en son kertede hukuksal bir biçim almalarıyla da hukuk dairesi içinde kavranırlar. Bu noktada, iktidarın egemenlik, hukuk ve devlet dairesinde anlaşıldığı paradigmanın, tâbi kesimlerin yukarıda zikredilen tahayyülüne yansımış biçiminin de işaret ettiği gibi epeyce “şeyleşmiş” bir iktidar kavranışına yol açtığı, iktidarın makam ile, kişiler ile, zor aygıtları ile özdeşleştiği bir tahayyül yarattığı da vurgulanmalıdır.

1970’lerle birlikte hem toplumsal düzeyde “iktidar” kavramına eğilen sosyal araştırmaların yoğunlaşması hem de post-yapısalcı yaklaşımların etkisi ile iktidarın yalnızca devlet-hukuk-egemenlik üçgeninde kavranışı sorgulanmaya başlanmış ve iktidar fenomeninin toplumsal hayatın her alanında kendisini gösterdiği giderek daha fazla vurgulanmıştır. Bu noktada kısaca Foucault’nun iktidarı kavrayışımızı geliştirmek konusunda bize sunduğu yeni bakış açılarına da değinmek gerekir. Foucault başta *Cinselliğin Tarihi* [1976] (2007) olmak üzere bir dizi yapıtında ve mülâkatında (2005; 2006) “iktidar” fenomeninin radikal şekilde ilişki bir kavranışını önermiş ve siyasal düşünce içinde bu noktaya kadar betimlemeye çalıştığı devlet-hukuk-egemenlik eksenli iktidar anlayışını aşmak gerekliliğine vurgu yapmıştır. Foucault’nun iktidarın ilişkiselliğine ve onun öznelere kuran niteliğine yaptığı vurgu birçok sosyal kuramcıyı iktidarı bir hukuk ve egemenlik meselesi olarak görmektense bireysel düzeyde kalıcı ve uzun erimli etkiler doğuran yaygın ve sürekli bir ilişki olarak görmeye sevk etmiştir. Foucault için iktidar bir kimsenin elinde tutabileceği bir makam ya da kapasite değil üretken “öznelerin” inşasını sağlayan ve toplumun kılcal damarlarına kadar nüfuz eden bir tahakküm ilişkisidir. İktidarın yasa, yasak, devlet ve zor perspektifinden değil de bireysel disiplin ve terbiye perspektifinden, hukuk aygıtlarının ve geleneksel olarak siyasal addedilen kurumların dışındaki –hastane, hapisane, tımarhane, okul vb. gibi- çeşitli kurumsal çerçevelerde üretilen özneleşme süreçleri ve rıza ilişkileri perspektifinden görülmeye başlanması Foucault’nun etkili önerisi ile daha da yaygınlaşmıştır.

Foucault’nun önerisini takip eden de Certeau (2008) ve Scott (1995; 2008) gibi araştırmacılar bu yaygın ve merkezlessiz iktidar ilişkileri kavrayışında tâbi kesimlerin konumlarını ve pratiklerini soruşturmuşlar ve iktidar nosyonunun iyiden iyiye “yayılmış” (*diffuse*), yerel düzeyde, küçük gruplar ve hatta kişiler arasında görülebilen eşitsiz ilişkiler olarak kavranmasını da sağlamışlardır. İktidarın “mikro fiziği” üzerine bu

⁵ Egemenlik kavramı ile ilişkili olarak bkz. Agamben (2001), Ağaoğulları ve Köker (2000) ve Akal (2005).

düşünme biçimi konvansiyonel manasıyla siyasal iktidar tanımının dairesi dışında düşündüğümüz aile ilişkilerini, çeşitli topluluklar içinde benimsenmiş hiyerarşik ilişkileri ve hatta birçok duygusal ilişkiyi dahi iktidar kavramıyla yeniden düşünmemize hizmet etmiştir. Biraz da siyasal ve sosyal kuramdaki dilbilimsel dönüşün hazırladığı bu yayılmış iktidar kavrayışı toplumsal cinsiyet ile ilgili yazının da katkısı ile iktidar fenomenini büyük kolektif kümeler ve kurumsallıklar ile ilişkilendirmekten daha önce onun kişisel etkilerini anlayarak işe başlamak gerektiğinin altını çizmiştir. Bu sayede siyasal olana ilişkin kavrayışımız da “makro” düzeylerden “mikro” düzeylere doğru genişlemiştir. Radikal feminist yaklaşımların da işaret ettiği gibi artık “şahsi olan siyasidir”. Çeşitli tahakküm ve tâbiyet ilişkilerinin görüldüğü her türlü toplumsal etkileşim bu perspektiften “siyasal” ilişkiler olarak görülmektedir.

Yalnızca Foucault değil Bourdieu de tahakküm ilişkilerinin toplumsal yaygınlığının altını çizmiş ve konvansiyonel anlamıyla siyasal iktidarın bu yaygın toplumsal iktidar ilişkilerinden bağımsız düşünülemediğine işaret etmiştir.⁶ Bourdieu’nun çalışmalarında (1984; 2006; 2016a; 2016b) tahakküm ilişkileri toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkar. İktidar basitçe siyasal makamda cisimleşen bir “şey” olmaktan gündelik ilişkilerin pek çok yönüne “sembolik şiddet” (Bourdieu & Wacquant, 2003) ile sızan bir ilişkiye dönüşür. Kişiler sosyal, ekonomik, kültürel, simgesel sermaye kompozisyonları ile toplumsal uzamda yukarıda ya da aşağıda, hâkim ya da tâbi noktalarda konumlanırlar (Swartz, 2018).⁷ Tahakküm ilişkilerinin toplumsal olarak yaygın yeniden üretimi şüphesiz siyasal iktidarın biçimi ve onu elinde bulunduran aktörlerin de biçimlenişi ile yakından ilişkilidir (Bourdieu, 2016b).

Bu noktada iktidar kavramı ile yakından ilgili kilit bir kavram olan “otorite” üzerine de kısa bir tartışma yürütmek faydalı olacaktır.⁸ Otorite kavramı üzerine en önemli temel tartışmalardan biri Weber’in meşru otoritenin biçimleri üzerine tasnifidir. Ancak Weber’in tasnifi ile ilgili söylenmesi gereken şeylerden ilki orijinal dilde kullandığı kavram olan *Herrschaft*’ın aslında daha geniş bir şekilde tahakküm (*domination*) olarak tercüme edilmesinin daha doğru olduğudur (Breuer, 2019, s. 238; Weber, 1978, s. 53, 61-2). Weber bu klasik tasnifinde geleneksel, yasal-ussal ve karizmatik olmak üzere üç tip meşru tahakküm biçimi tanımlar (1978, s. 212-255). Bu tahakküm biçimlerinden ilk ikisi hâkimiyet makamında bulunan kişinin özgül kapasitesinden bağımsız olarak kurumsal-hukuksal-ussal ya da geleneksel-simgesel kaynaklara dayanmaktadır. Bir devlet kurumundaki amirlik pozisyonu yasal-ussal tahakkümün bir örneği iken soy zinciri içinde ve olağan yollarla başa geçen bir Osmanlı sultanının pozisyonu geleneksel meşru tahakkümün uygun örnekleri olarak gösterilebilir. Halihazırda var olan kurumsal ve simgesel düzenlerle uzlaşma halinde tesis edilen bu tür tahakküm ilişkilerini “otorite” olarak adlandırmak daha yerinde olacaktır. Bu tip meşru tahakküm biçimlerinde ön planda olan hukuka uygunluk, bilgi-akıl temelli beceriler ve toplumsal değer ve gelenekler ile uzlaşdır. Hem yasal-ussal hem de geleneksel tahakkümün yeniden üretim ile daha yakından ilgili olduğu, otorite makamlarının elde edilmesini ve korunmasını sağlayan şeyin temel olarak yeniden üretim dinamiği olduğu söylenebilir. Varlıklı ve kültürlü bir ailenin çocuğunun akademisyen olması, eşraf

⁶ Tahakkümün kaynağını ekonomik alandaki sömürü ve eşitsizlik ilişkilerinde gören Marksist geleneğin iktidarın yaygınlığına-yayılmışlığına ilişkin bu tür bir kavrayışa giden yolu açtığını vurgulamak gerekir.

⁷ Weber’in toplumsal tabakalaşmanın farklı biçimleri olarak sınıfsal, statü temelli ve siyasal iktidar temelli üçlü bir tasnif önerdiğine işaret edilmelidir.

⁸ Bu kavram ile ilgili üç kapsamlı tartışma için bkz. Bochenski (2018), Mendel (2005) ve Wendt (2018). Arendt (1996) kavramı, sekülerleşme ile ortadan kalkmış ve geçmişte kalmış bir düzen ilkesi ve kaynağı olarak görür, ancak bu şekilde, aşağıda da tartışılacağı gibi, Weber’in anlayışına yakınlaşır.

ailesinden gelen çocuğun şehrin ekonomik seçkinleri arasında yerini koruması, aşiret reisinin oğlunun babasından sonra yetkiyi ele alması, sınavlarda başarı gösteren memur ailelerinden gelen çocukların (özel sektör ya da kamuda olabilir) bürokrasi içinde yükselmesi bu durumun örnekleridir.

Otorite kavramına ilişkin, başta Sennett'in (1992) çalışması olmak üzere, önemli analizlerin otoritenin yarattığı güven duygusuna, daha kararlı ve öngörülebilir hiyerarşik ilişkilere olan vurgusuna değinmek de yerinde olacaktır (Bochenski, 2018; Mendel, 2005; Wendt, 2018). Otorite ilişkilerinde hâkim konumda olan aktörler güçlerini hukuksal yetkiden aldıkları gibi özel bir mesleki-fonksiyonel alanda sahip oldukları bilgi, beceri ve deneyimden, gösterdikleri -çoğu zaman tekrarlayan- ustalaktan da alırlar. Şayet geleneksel-simgesel kaynaklar için içinde değilse otorite -çoğu zaman yasal bir biçim de kazanan- bilgi, ustalık ve kişisel beceri üzerine de kurulabilir. Bir doktorun hastası üzerindeki otoritesi ya da usta bir zanaatkârın çırağı üzerindeki otoritesi örneklerinde görülen şey budur. Ancak her halükârda, bu metinde tanımlamaya çalıştığım iktidar fenomeninden farklı olarak bu tip bir tahakküm zamanın sınavına direnir; kırılğan ve koşullara bağlı değildir⁹ ve -eğer kaynağı yalnızca hukuksal yetki ve yaptırım gücü değilse- çalışkanlık ve sebatla kazanılmış bir deneyimde köklenir.

Weber'in üçlü tasnifi bakımında bu noktaya kadar iktidar ile ilgili altını çizmeye çalıştığım temel boyut olan "karanlık yaratıcılığa" en yakın kavramın ise "karizma" olduğu vurgulanmalıdır (1978, s. 241-255). Karizma Weber'e göre, yasal-ussal ve geleneksel tahakküm biçimlerinden farklı olarak sıkı sıkıya kişisel bir nitelik gösterir. Karizmatik tahakküm genellikle geleneksel görüş ve değerleri, kurumsal ve hukuksal düzenleri yerinden eden devrimci bir niteliğe sahiptir. Karizmatik tahakküm tâbi kesimler üzerinde köklü bir dönüştürücü etki gösterir; bu kesimlerin halihazırda benimsediği değer yargıları ve normatif sistemleri tanımaz. Dolayısıyla Weber'in karizmatik tahakküm için gösterdiği örneklerin peygamberler, devrimci siyasi önderler ve komutanlar olması şaşırtıcı değildir. Burada entelektüel ve fiziksel kapasiteleri yoluyla yarattıkları büyük dönüştürücü etki ile meşru bir tahakküm tesis eden şahısların "gücünden", "bireysel iradelerinden" bahsedildiği tekrar vurgulanmalıdır.

Ancak bu metindeki tartışma bağlamında iktidarın, hem yasal-ussal hem geleneksel otoriteden ve onun yeniden üretimde yuvalanan kaynaklarından ayrıldığı gibi meşruiyet yaratan gerçek bir kişisel kapasiteden de uzak bir başka "kişisel etki" biçimi olduğunu düşünüyorum. Karizmanın aksine, tâbi olanlar üzerinde dönüştürücü bir tesiri olan entelektüel-zihinsel bir içerikten ve fiziksel-psikolojik bakımından tutarlı ve üstün bir iradeden son derece uzak olan bu kişisel etki biraz da, Zübük'ün mükemmelen simgelediği, "taktiklerin ve kurnazlığın kırılğan tahakkümüdür". Hem kurumsal ve kültürel kabuğundan ayıklandığında hem de karizmatik tahakkümün temeli olan gerçek bir kişisel-entelektüel güç ve iradeden yalıtıldığında iktidar biçimindeki tahakkümün özü karşımıza çıkar: bu öz tahakküm oluşturan bir ayartma kapasitesi, zengin bir "taktikler repertuarı" ve süreklileşmiş bir uyum ve manevra halidir.

Dolayısıyla, bu metinde, daha kuramsal düzeyde, iktidarın temel eğilimi ile ilgili kavrayışımıza daha çok hizmet eden yaklaşımın Scott (1995) ve de Certeau (2008) çizgisinde bir düşünce olduğunu da savunuyorum. Şu farkla ki, Scott ve de Certeau'nun aksine, iktidar pratiklerinin yalnızca halihazırda mevcut tahakküm ilişkileri bağlamında (ve çoğunlukla zayıfların bir aracı olarak) değil görece daha yatay ilişkiler

⁹ İktidar ve otorite kavramları arasındaki fark ve kesişimleri soruşturan çok zihin açıcı bir çalışma için bkz. Lukes (2006).

bağlamında –ve hatta daha çok da bu bağlamlarda– ortaya çıkan bir fenomen olarak da görülebileceğini ileri sürüyorum: yalnızca zayıfların değil “güçlülerin taktikleri”nden de ve “güçlüler arasındaki taktikler”den de bahsetmek gerekmektedir. Aşağıda göstermeye çalışacağım gibi, tam da bu düşünce çizgisi bize genel olarak *her türlü tahakküm ilişkisinin olumsal ve itibarsız/bayağı kökenleri* konusunda da bir ipucu sunmaktadır.¹⁰

Burada iktidarın özü olarak nitelediğim bu tür bir etkiyi iktidarın daha belirgin olarak ilişkide olduğu çeşitli zor ve tahakküm biçimlerinden de, ideolojiye, endokrinasyona ve hegemonyaya (Gramsci, 2003) dayanan rıza üretme yöntemlerinden de ayırmak yerinde olacaktır. Aşağıda uzunca tartışılacağı üzere *Zübük*'te kendisini ortaya koyan iktidar ile ilgili içerik, zor aygıtlarından ve nüfuzdan daha çok bunların manipülatif bir performansına, temsiline dayanmaktadır. Diğer taraftan iktidar, yine *Zübük* romanının sunduğu içerik çerçevesinde, kişisel bir entelektüel (yüksek kavrayış, bilgi, ikna edici yeni bir ideolojik-düşünsel öneri) ya da fiziksel kapasite olarak değil (sarsılmaz ve tutarlı bir irade) daha kısa erimli ancak yaratıcı bir manevra hali, ikna edici bir kurnazlık ve suç ortaklığına sürükleyici bir fırsatçılık, bir ayartma olarak karşımıza çıkar. İktidarın kültürel bakımdan içeriksiz ve şiddet araçlarından arınmış bu haliyle¹¹ saf bir şekilde siyasal ve toplumsal pratik içinde karşımıza çıkacağını ileri sürmek tabii ki yanıltıcı olur. Ancak Aziz Nesin'in *Zübük*'te ulaştığı entelektüel başarının özünde tam da bu temel eğilimi diğer birçok bileşenden yalıtması ve onu saf haliyle önümüze koyma becerisi yatmaktadır. Takip eden kısımda romana daha yakından odaklanarak bu temel eğilimin ne olduğunu daha iyi ortaya koymaya çalışacağım.

Romani tartışmaya geçmeden önce bu noktaya kadar oluşturmaya gayret ettiğim kuramsal çerçeveyi şematik de olsa özetlemek gerekirse, farklı eşitsiz ilişkiler ve hiyerarşiler yaratan birçok farklı tahakküm ilişkisi olmakla birlikte genel olarak tahakküm ve tâbiyet ilişkileri altında konumlandırılabilir –çoğu zaman şüphesiz birbiriyle iç içe geçen- üç biçim olduğu ileri sürülebilir. Bunlar “egemenlik”, “otorite” ve “iktidar”dır. Hukuk, devlet, siyasal kurumlar, bürokrasi, bilgi, deneyim, ustalık vb. gibi çerçeveler ve kapasiteler içinde ve yoluyla işleyen, yeniden üretimin desteklediği, kararlı, öngörülebilir ve dirençli tahakküm ilişkileri olarak tanımlanabilecek olan “egemenlik” ve “otoritenin” aksine iktidar kırılabilir, zamana ve koşullara bağlı, istikrarsız, öngörülmesi güç ve değişken bir tahakküm ilişkisi olarak karşımıza çıkar. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde gösterileceği üzere, bu tasnif perspektifinden *Zübük* mükemmelen bir iktidar romanı olarak değerlendirilmelidir.

¹⁰ Bu metinde kavramsallaştırıldığı şekliyle iktidar kavramına Foucault'nun daha yakın olduğunu düşündüğüm kavramsal önerisi “strateji ilişkileridir” (2005, s. 80-82).

¹¹ Arendt'in (1997) iktidar ve şiddet arasında bir karşıtlık gören yaklaşımı zihin açııcıdır ve iktidarı zor aygıtları ile yakından ilişkili bir mesele olarak görme yanılığını bertaraf etmektedir. Ancak Arendt'in yaklaşımının uzlaşma-düzen ve şiddet-çatışma yöntemleri arasındaki gri alanda kalan iktidar ile ilgili genişçe bir taktik repertuarını görüşümüzden kaçırdığını da düşünüyorum.

Zübük bize tahakküm ilişkileri konusunda ne anlatıyor? Bir “karanlık yaratıcılık” pratiği olarak iktidar

Türkiye toplumunun keskin bir gözlemcisi olan Aziz Nesin *Zübük – Kağrı Gölgesindeki İt* adlı romanını Anadolu gezileri sırasındaki birinci elden gözlemlerine dayanarak kaleme almış ve eser 1961 yılında yayınlanmıştır. Hatta bu roman ile ilgili kendi günlüklerindeki kısımlarda Nesin romanın başkahramanı Zübükzade İbraam Bey karakterine ilham verenin Sivas civarında geçirdiği zamanlarda hakkında çokça gülünç hikâye dinlediği “madrabaz bir politikacı” olduğunu belirtir (2019, s. 268). *Zübük* ilk yayınlandığı tarih olan 1961’den 2002 yılına kadar 22 kez daha sonra da Nesin Vakfı tarafından 16 kez basılmıştır (Nesin, 2019, s. 2). Tüm bu yeniden basımların *Zübük*’ü Türkiye’de 150.000’in üzerinde satmış bir modern klasik haline getirdiğine şüphe yoktur. *Zübük*, takip eden yıllarda Almanca ve Arapça başta olmak üzere birçok dile çevrilmiştir (Çoruk, 2014, s. 99). Roman 1980 yılında Kartal Tibet tarafından sinemaya uyarlanmış ve şüphesiz bu da Nesin’in yapıtının etkisini bir kat daha arttırmıştır.

Daha sonraki yıllarda Zübük ifadesi Nesin’in yarattığı bir karakterin özel ismi olmaktan çıkmış ve “çıkarı uğruna her kılığa giren, sözüne güvenilmez, sinsî, dolandırıcı, yalancı” bir toplumsal tipi tanımlayan genel bir ifadeye dönüşmüştür (Çoruk, 2014, s. 99). Romanın yayınlanmasından sonra Nesin’in eserinin yarattığı yankılar ve hatta daha sonraları parti siyaseti ile ilgili popüler söz dağarımıza “madrabaz politikacı” tipini tanımlamak üzere bu kelimenin bir sıfat olarak girmesi Nesin’in yapıtının Türkiye’de çok partili hayatın yarattığı siyasal kültürün derin bir kavrayışını içeren bir panoramasını çizdiğini göstermektedir. *Zübük* filminin son yıllarda Kemal Sunal’ın başrolünü oynadığı birçok filmin aksine televizyon kanallarında neredeyse hiç gösterilmediğini ve siyasetçiler arasında içinde “zübük” kelimesi geçen ithamların yargılamalara konu edildiğini de not etmek gerekir.¹²

Asım Bezirci’nin romanın yayınlanmasının ardından geçen on yıllarda *Zübük* üzerine yazılan eleştirilerden aktardıklarına bakılacak olursa yapıtın edebi başarısının ve siyasal ve toplumsal gerçekliği kavrayışının genel olarak takdir edildiği görülecektir (2008, s. 237-239). Roman üzerine daha yakın tarihli çözümlenelerde de bu edebi başarı teslim edilmektedir. Romanın yalnızca Zübük tiplmesiyle vücut bulan belirli bir siyasi tipe yönelik bir hiciv değil bu tipi yaratan toplumsal yapıya dair kapsamlı bir eleştiri olduğuna işaret edilmektedir (Aytaç, 2016, s. 129; İspir, 2006, s. 156; Samsakçı, 2014, s. 385). Samsakçı roman üzerine çözümlenmesinde Nesin’in yapıtının toplumsal ve siyasal bağlamı ve işaret ettiği sorun alanları üzerine ayrıntılı bir tartışma yürütür. Samsakçı’ya göre *Zübük*, dönemin Demokrat Parti iktidarının dini ve manevi değerlerin sömürülmesi yönündeki sağlıksız eğilimlerine olduğu kadar halk sınıflarının zaaflarına da işaret eder (2014, s. 385-392).

¹² Zübük benzetmesinin hakaret sayılarak dava konusu olduğunu gösteren iki haber için bkz. Başkandan valiye zübük davası. Erişim: 14 Ağustos 2020, <https://www.bolununsesi.com/haber/134776/baskandan-valiye-zubuk-davasi>; Zübük davası. Erişim: 14 Ağustos 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/zubuk-davasi-39239096>.

Ancak Samsakçı romanda siyasetin asli bir konu olmadığını ve yalnızca *Zübük*'te cisimleşen sosyal tipi belirginleştiren bir "motif" olarak görülmesi gerektiğini öne sürer (2014, s. 389). Genel olarak edebiyat bilimi perspektifinden *Zübük*'ü incelemiş olan araştırmacıların metnin edebi niteliklerine ve toplumsal imalarına odaklanmaları şaşırtıcı değildir. Oysa aşağıda siyasal bilimler perspektifinden yapacağım tartışmada kavramsal düzeyde göstermeye çalışacağım gibi Nesin'in *Zübük*'te işlediği konu, benimsediği kurgu, yarattığı roman dünyası ve tipler mükemmelen siyasi bir roman yazmayı tasarlamış olduğunu göstermektedir. Ve bu tasarı yerel olduğu kadar evrensel, Türkiye gerçekliğini yansıttığı kadar siyasetin temel kavramlarıyla ilgili genel kuramsal bir boyuta da sahiptir. Dolayısıyla, ilerleyen kısımlarda kısaca *Zübük*'ün Türkiye'nin çok partili siyasal hayatı boyunca ürettiği siyasal kültürün özgül yanları üzerine bize aktardıklarına da eğilmeye çalışacağım. Ancak bu kısımda girişeceğim daha önemli çaba *Zübük*'ün siyasal bir kavram olarak iktidar konusundaki anlayışımızı geliştirmek konusunda kuramsal bakımdan yürütülen bir tartışmayı nasıl destekleyebileceğini göstermek olacak.

İktidarın Dahl'a ait olan (1965, s. 41) klasik bir tanımına anıştırma ile bu noktaya kadar yapmaya çalıştığım ayrımları tekrarlamak gerekirse şöyle denebilir: iktidar, temel olarak, A'nın B'ye bir şeyi simgesel, ekonomik, kültürel kaynakları/sermayeyi kullanmadan ve zor aygıtlarına ya da hukuksal yetki ve yaptırımlara dayanmayarak yaptırmasıdır. İktidar saf haliyle, egemenlik, güç, zor ve otoriteden farklı olarak, merkezinde zekânın, kurnazlığın, manipülasyonun, taktiklerin ve bir ayartma pratiğinin olduğu bir tahakküm ve tâbiyet ilişkisi olarak karşımıza çıkar. İktidar bu temel niteliği itibarıyla, bir kimsenin mülk edinebileceği bir konum olmamakla birlikte, son tahlilde şahsidir. İktidar, egemenlik, otorite ve gücün aksine geçicidir, kırılığandır ve sıkı sıkıya koşullar ile bağlantılıdır. *Zübük*'te Nesin'in kurguladığı tahakküm dinamiği karşımıza temelsiz, otoritesiz, güçsüz, zora dayanmayan, kırılğan ama kurnazlığa dayalı, manipülatif, koşullara ve talihe bağlı bir "karanlık yaratıcılık" olarak çıkar.

Zübükzade İbraam Bey: türedi, oyuncu

Zübük romanını bu noktaya kadar tartışılan şekliyle iktidar kavramını anlamak için benzersiz bir anlatı kılan noktalardan ilki, Nesin'in Zübükzade İbraam'ın hikâyesinin geçtiği kasabada neşet etme öyküsünü kurma biçimidir (2019, s. 140-154). Nesin, Zübükzade'nin babası olan ve kendisini "Zeybekzade Kara Yusuf Efe" olarak tanıtan bir göçmenin nasıl birden romanın geçtiği kasabada zuhur ettiğini, kabadayı edasıyla kasabalıyı nasıl etkilediğini ayrıntısıyla anlatır. Zübükzade'nin babası, bu "güç" performansını palavralarıyla ve asılsız kahramanlık hikâyeleri ile destekler. Bu tiyatro sayesinde ki kasabanın bu yeni göçmenleri, tabir-i caizse, yanaşma olmaya dünden hazır kasabalının getirdiği hediyelerle zenginleşir ve hatta Ermenilerden kalma bir konağa da sahip olurlar.

Nesin'in bu tiyatronun gerçek olmadığını ortaya çıkmasını kurgulama şekli anlamlıdır. Zeybekzade Kara Yusuf Efe'nin aslında bir efe değil, Nesin'in dönemin toplumsal hiyerarşilerini de vurgulayacak şekilde bir roman karakterinin ağzından söylediği üzere, "bıyık burarak ... kendini efeler diyarının Zeybekzadesi diye yutturan elin garip bir Çingeni" (Nesin, 2019, s. 150) olduğu tam bir rezalet ile ortaya çıkar: kadınlar hamamında çarşafıyla yakalanan bir erkek, kaçmayı başarır ancak kasaba meydanında kasabanın delikanlılarından biri tarafından yakalanır ve sıkı bir dayak yer. Bu dayanın sonunda adamın kendisini namlı bir efe olarak tanıtan Kara Yusuf olduğu ortaya çıkar. Bu kısımda Nesin Zübükzade'nin üzerine bir otorite

inşa edebileceği bir toplumsal prestijin olmadığını açık bir şekilde vurgular: “Ondan kelli herifin it kadar itibarı kalmadı” (Nesin, 2019, s. 150). Nesin, bu neşet etme hikâyesi ile Zübük’ü herhangi bir otorite iddiasının temeli olabilecek her türlü simgesel, toplumsal ve ekonomik sermayeden yoksun bırakmıştır. Buna Zeybekzade-Zübük ailesinin bir göçmen ailesi oluşunu ve Zübük’ün ne herhangi bir eğitimi ve üretken bir becerisi ne de bilinen bir mesleği olmadığını da eklemek gerekir.¹³

Ancak Zübük yükselmek için bu tür kaynakların ne denli önemli olduğunun farkında olan bir roman karakteri olarak da çizilir Nesin tarafından. *Zübük* romanı, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bir “oyun” sahnesi ile açılır: Zübük evinin dışından da duyulacak şekilde eşine kendisini ziyarete gelecek “hükümet” için hazırlıklar yapmasını emreder ve daha sonra da kasabanın yüksek bürokratlarıyla konuştuğu izlenimi yaratacak bir oyun kurgular (Nesin, 2019, s. 6-10). Simgesel ve toplumsal sermayelerden, ailenin kasabada neşet etme hikâyesinin de gösterdiği gibi, mutlak olarak yoksun olan Zübük sürekli olarak bir tür manipülatif performans ile nüfuzlu, güçlü kimseler ile, otorite makamları ile kendisini bir bağlantı içinde göstermeye çalışır. Kendini toplumsal sermaye sahibi bir siyasetçi olarak takdim etme çabaları bir noktada, aslında bütün kasabalının bir şekilde haberdar olduğu aile mazisini de yeniden kurgulayarak “simgesel sermayenin” yanıltıcı, yönlendirici bir inşasına kadar varır. Kasaba eşrafı ile bir toplantıda Zübük mazisini şöyle hikâye eder: “Efendim ... dedem Abdünnazif Paşa, Sultan Murat’ın serdarı imiş. Hep buralarını Ceneviz hükümetinden zapteden o. Ben küçükken rahmetli babam Kara Yusuf Paşa anlatırdı” (Nesin, 2019, s. 150).

Buradaki ilginç nokta Zübük’ün oyunlarında izleyiciler olarak nitelenebilecek olan kasaba eşrafının çoğu zaman, aslında Zübük ile ilgili gerçekleri bilmelerine rağmen, kendilerine biçilen rolleri benimsemeleri ve hatta şevk ile oynamalarıdır. Mesela Zübük’ün soylu bir aileden geldiğini iddia ettiği kısımda romanın başından itibaren akliselim ve otorite sahibi bir karakter olarak çizilen Tahrirat Kâtibi Rıza Bey şunları diyebilmektedir: “...Senin doğduğun bugünkü gibi hatırımda. Allah gani gani rahmet eylesin, pederin Kara Yusuf Paşa hazretleri pek sevinmişti. Hatta Alucan köyü Zübükzadelerin yazlığı idi de, onu bile Alucan köylülerine bağışladı. Eski adamlar başkaydı canım. Babanın sofrası fakir fukaraya açıktı. Kapısında fukara ordusu geçinirdi be... Hey gidi günler... Evet, cümlemize büyük iyilikleri vardır.” (Nesin, 2019, s. 151).

Kasaba ahalisinin ve eşrafının Zübük’ün aslında hiçbir zaman tam anlamıyla inanmadıkları oyunlarına neden iştirak ettikleri bulmacasına aşağıdaki iki kısımda bazı yanıtlar vermeye çalışıyorum. Bu kısımlarda Zübük’ün yarattığı ve iktidarın da temel bir niteliği olduğunu ileri sürdüğüm ayartma etkilerinin “suç ortaklığı inşası” ile yakından ilgili olduğuna işaret ediyorum.

Suç ortaklığının inşa edilmesi-I: kurnazlık, tatlı dil, fesat

Romanda yavaş yavaş milletvekilliğine kadar yükselen Zübükzade İbraam Bey’in kendisine bir otorite sağlayabilecek herhangi bir simgesel, toplumsal ve kültürel kaynağa sahip olmadığını bu noktaya kadar göstermeye gayret ettim. Ancak romanın geneli okunduğunda Zübük’ün Nesin tarafından Allah vergisi bir fesat ve manipülasyon kapasitesine sahip bir karakter olarak resmedildiği de belirtilmelidir. Zübük yalnızca, yukarıda da değinildiği gibi, toplumsal ve simgesel sermaye sahibi olma izlenimini “-mış gibi yaparak”,

¹³ “Bu belediye hizmetinin bana çok zararları oluyor. Kendi işimin başına dönmek istiyorum, dedi. Hangi işi? Şu uyuza bak hele!...Ulan senin çiftin çubuğun mu var, tarlan davarın mı var, dükkanın tezgahın mı var da, işinin başına dönecekmışsin!...” (Nesin, 2019, s. 208).

çeşitli tiyatrolarla sağlamamış birçok defa türlü kurnazlıklar ile fırsatçı kasaba ahalisini ve eşrafını da tuzağa düşürmüştür. Zübük'ün çok da ikna edici olmayan oyunlarına, vadettiği himaye-koruma-aracılık teklifleri sonrası kanın onlarca karakterin öyküsü Nesin tarafından kurgulanmıştır. Bu noktada Nesin'in romandaki olayları Zübük de dahil olmak üzere, Zübük ile ilişkili sayısız anlatıcının ağzından anlattığına işaret edilmelidir (İspir, 2006, s. 162). Roman karakterlerinden oluşan çoklu anlatıcı tercihinin benimsenmesinde Nesin'in romandaki "suç ortaklığı" vurgusunu içerikle olduğu kadar romanın anlatım biçimi ile de güçlendirmek istemesinin etkisi olduğunu düşünmek, yazarın edebi ve siyasi zekâsı göz önünde bulundurulduğunda, yersiz olmayacaktır. Bu öykülerden birinde kasabada yaşayan dul bir kadın ve kızı Zübük'e öncelikle verdikleri borcu alamadıkları gibi daha sonra Zübük'ün "hükümet" tarafından ziyaret edileceğini duyarak, ve Zübük'ün dul kadının kızına talip olduğu imaları eşliğinde, bir o kadar daha para kaptırmışlar ve daha sonra da bu paraları bir türlü isteyememişlerdir. Romanda kendi öykülerini anlatan dul Hayriyanım Teyze'nin ağzından belirtildiği gibi: "inanılacak gibi de değil ama insan 'ya olursa' diye inıyor işte" (Nesin, 2019, s. 18).

Zübük romanda kendisini yüksek siyaset çevreleri ve hükümet ile ilişki içinde göstermek için söylentiler yaratmanın ötesinde çok daha incelikli oyunlar da kurgular. Romanın bir kısmında Zübük'e Ankara'dan, Meclis'te yazıldığı belirtilen bir mektup ve bir kutu şekerleme kasaba eşrafının bir arada sohbet ettiği bir mekâdayken gelir (Nesin, 2019, s. 30-38). Ne var ki, kuşkuya düşmelerine rağmen, kasaba eşrafı Zübük'ün oyununa "ya doğruysa" diyerek ve kendi kişisel menfaatlerini gözetenek yine dâhil olurlar. Blöf sonuç vermiş, Zübük, bu toplumsal-simgesel sermaye "performansını" takip eden birçok "rica" ile ilgileneceği taahhüdünde bulunmuş ve suç ortaklığı inşa edilmiştir. Daha sonra Meclis'ten gelen bu mektubun Zübük'ün yeni bir düzeni olduğu anlaşılır ancak iş işten geçmiştir. Zübük ve kurbanları arasındaki suç ortaklığını ve bu suç ortaklığını yaratan psikolojik dinamiği Nesin bir roman karakterinin ağzından berraklıkla aktarır:

Bizim Zübükzade'nin yalanlarına inanmazken inanmış görünmemiz, kumara benzer bir iş. 'Kumarda ütülen doymazmış' derler, ne doğru... Kumarda insan parayı verdikçe veresi gelir, he mi? Neden? Çünkü zararını çıkaracak da kurtulacak. Bizim de Zübük'ün yalan dolanına inanır görünmemiz bundan işte. Evet, herif yalan demeye yalan diyor, biliyoruz. Velakin, ya yalan değilse... Hepimize attığı kazıkların bir ucu gök kubbesine, biri yedi kat yerin dibine varmış. Şimdi biz yediğimiz kazıklar çıkar m'ola, diyerek bile bile yalana göz yumuyoruz. Kazıklandıkça, insanın yalana inanası geliyor (Nesin, 2019, s. 82).

Burada bu teşhisi yapan roman karakterinin Zübük ile aralarındaki ilişkiyi bir kumar olarak tanımlaması manidardır. Zübük'ün yalanlarına "ya doğruysa" diyerek inanan ahali ve eşraf şüphesiz Zübük'ten hak ettikleri şeyleri değil daha fazlasını adil olmayan bir şekilde istemekte, romanda anlatılan birçok uzun, kısa öyküye konu olan bu "iş"lerin halledilmesi için rüşvet-avanta vermekten de çekinmemektedirler. Ancak Zübük'ün de becerikli bir "ayartıcı" olduğu, bu adil olmayan talepleri ustalıkla istismar ettiği vurgulanmalıdır.

Zübük manipülasyon yeteneğini ve kurnazlığını hem parti içi hem de partiler arası iktidar mücadelesinde göstermektedir. "Avanaklık senedi" (Nesin, 2019, s. 108-127) adlı bölümde Zübük önce partiden ayrılacağı intibarnı yayarak diğer partili arkadaşlarını partiden ayrılmaya sevk eder ve onlara kendi evinde partiden ayrıldıklarını birçok eleştiri ile belirten bir dilekçe imzalatır ve bu dilekçeyi muhafazaya alır. Daha sonra bu

dilekçenin aksine kendisinin sonuna kadar partiye bağlı olduğunu belirtir ve dilekçeyi imzalayan diğer partililerin çıkarılıklarını yüzlerine vurur.

Ancak ironik şekilde Zübük'ün bütün roman boyunca işlenen bu, tabir-i caizse, fesat kapasitesi onu kendi partilileri için de parti adına mücadele edecek en uygun aday kılmaktadır. Yine uzunca bir bölümde Nesin bu fesat kapasitesinin Zübük'ü nasıl belediye başkanı yaptığını ve partinin rakiplerini alt etmekte kullanıldığını mizahi bir dille aktarır (2019, s. 179-194). Bu bölümde Zübük bir cami yaptırma planı ile kasaba ahalisinin karşısına çıkar. Bu plana camiye gerek olmadığı için itiraz eden muhalefet partisinden Avukat Burhan'ı tipik bir şekilde din karşıtı göstererek dindar kasaba ahalisinin önüne atar. Roman karakterleri Zübük'ün bu yeteneğini şöyle tarif ederler: "Bu politika ne demek arkadaşlar? Propaganda demek. Propaganda ne demek? Yalan dolan demek. Şimdi eğri oturalım doğru konuşalım, aramızda Zübükzade'den yalancı dolancı var mı?" (2019, s. 128).

Zübük, manipülasyon yeteneğini belediye başkanı seçildikten sonra da kullanarak elinde olmayan kaynaklar varmış izlenimi yaratmayı becerir (Nesin, 2019, s. 160-179). Bir kazada şehit düşen bir askerin kasabada defnedilmesi gerektiğine kasaba ahalisini ikna eden Zübük bunu bir törene de çevirerek üst düzeydeki siyasetçi ve bürokratların da gözüne girmeye çalışır. Ancak bu tören için kurbanlık bulunamaması bir meseleye dönüşür. Zübük, bürokratları ve siyasetçileri, biraz da milliyetçi hassasiyetleri kullanarak, kasabaya birçok kurbanlık hayvan getirmeye ikna eder. Olayın sonunda bu getirilen kurbanlıkların kasabanın bağlı olduğu ilin üç günlük et ihtiyacı olduğu ortaya çıkar. Kesilen kurbanlar daha sonrasında buzhaneye kaldırılmak üzere götürülür. Zübük'ün bu manevrası sayesinde hem "şehidin şanına yaraşır" bir tören düzenlenmiş, onlarca kurban kesilmiştir hem de kasabalının cebinden beş kuruş para çıkmamıştır: "Bize kalaydı kurbanlık bir kelebekli koyun bulamazdık. Namussuz, herneyse, herif becerikli ... Bir salhânelik davarı alana yığıldı" (Nesin, 2019, s. 166).

Yine de Zübük'ün tek maharetinin kurnazlık ve türlü dolaplar çevirmek olmadığı, tatlı dili, ikna kabiliyeti olduğu da Nesin tarafından roman boyunca sık sık vurgulanır. Zübük, roman boyunca başı sıkıştığı birçok anda "büyülü dil"i sayesinde, sözünün gücü sayesinde kendini kurtarır. Onun düzenleri karşısında kasaba ahalisi ve eşrafı ne zaman öç almaya çalışsa Zübük bir şekilde konuşarak onları ikna etmeyi başarır. Nesin'in roman içinde kurguladığı böyle bir durumda roman karakterlerinden biri intikam alacak olan kimselere Zübük'ün evine gitmemek gerektiğini yoksa tekrar Zübük'ün aldatmacasına kanacaklarını söyler: "Ondaki büyüdü dil bizi büyüler" (Nesin, 2019, s. 72). Romanda birçok defalar Zübük kendisine öfkelenen kasaba eşrafını ve ahalisini tatlı sözlerle ikna eder.

Zübük'ün, bütün kasabalı tarafından da çok iyi bilinen bu "fesat kapasitesi" kısa vadeli faydaları dışında da, ironik şekilde, yükselişini sağlayan bir tür "negatif itibara" dönüşür. Kasabanın, Zübük kadar kurnaz ve fırsatçı olmamakla birlikte, son derece art niyetli eşrafı Zübük'ün şerrinden ve oyunlarından korktukları için önce onu kasabadaki her türlü kamusal etkinliğe davet etme gereği duymuşlardır (Nesin, 2019, s. 52; s. 66). Daha sonrasında da onu önce belediye başkanı yapmışlar (Nesin, 2019, s. 130) ve sonra da milletvekili yaparak ondan kurtulmak istemişlerdir: "Bu Zübük namussuzundan kurtulmanın bitek yolu var: Bu alçağı mebus yapıp başımızdan savalım da, kasaba halkı da kendine gelsin" (Nesin, 2019, s. 195).

Zübük aslında, bütün roman boyunca çoğunlukla kendisini alt etmek için tezgâhlanan oyunları alt eden yeni oyunlar kurgular. Bu şekilde suç ortaklıklarını inşa eden yaygın bir toplumsal güven eksikliğine ve ahlaki çöküntüye de işaret eder Nesin. *Zübük*'ü epeyce karanlık bir anlatıya ve bir kara mizah eserine çeviren yönlerin başında Zübük dışında Nesin tarafından roman için oluşturulmuş diğer karakterlerin de, Zübük kadar olmasa da, son derece fırsatçı, kurnaz ve riyakâr karakterler oluşu gelir. Bu ortamda tek istisnai karakter bu “ölü toprağı serpilmiş kasaba”ya büyük bir şehirden tayin olan Almanca öğretmenidir. Ancak, aşağıda yine değinileceği üzere, romanda “aydın”ı temsil eden bu karakter de romanın sonuna doğru çözülür ve kasabanın genel ahlaki çöküntüsünün bir parçası haline gelir.

Suç ortaklığının inşa edilmesi-II: sahte aracı, hain patron

Bu kısımda Zübük'ü makama taşıyan “ayartma pratiklerinde”, suç ortaklıklarının inşasında bireysel menfaatlerin rolüne daha yakından bakacağım. Zübük kasaba ahalisi ve eşrafı üzerindeki etkisini bir yandan otorite sahibi kimseler ile kendisini ilişki içinde takdim ederek bir “simgesel ve toplumsal sermaye yanılması” yaratmaya çalışarak sağlar ancak bir taraftan da kendisine yavaşan insanların daha somut beklentilerine de hitap edecek taktikler geliştirir. Zübük romanın birçok öyküsünde oltanın ucuna, gerçekte karşılığı olmayan, bir yem takar. Bu, bazen “hemşerisinin” bir arazi işini görmek için Ankara'ya gidip “sağa sola para yedirmek” olarak kimi zaman bir kasabalı esnafın çocuğunun parasız yatılıya kaydolması için “iltimas” sağlamak şeklinde (Nesin, 2019, s. 23-24); kimi zaman başka bir esnafın dükkânını kurtarmak için aracılık etmek biçiminde (Nesin, 2019, s. 25-26) kimi zaman da bir memuru tayin ettirme vaadi olarak ortaya çıkmaktadır (Nesin, 2019, s. 28). Bütün bu vakalarda Zübük kendisini himaye bekleyen kasabalı karşısında yüksek yerlerde (vekil, bakan vb. gibi) tanıdıkları olan etkili bir “aracı” olarak takdim eder.

Daha sonra kendi içlerinden çıkan bu kurnaz aracı mebus olarak bir “patrona/hamiye” dönüştüğünde de kasaba ahalisi yine belirli ihsanlar peşinde Ankara'ya, Zübük'ü ziyarete giderler. Zübük epey bir kovalamacadan sonra kendisine ulaşan bu mütedeyyin heyeti kadınların “hamamda gibi yarı soyunuk” olduğu “cennet misali” bir akşam eğlencesinde sarhoş edip eker ve onlara yüklü bir hesap yıkıp heyeti yüz üstü bırakır (Nesin, 2019, s. 236). Heyet daha sonra Zübük kasabaya geldiğinde gece eğlencesi sonrası yaşanan rezaletlerin ortaya çıkmaması için yaşadıkları mağduriyeti dile getiremezler ve Zübük'ün anlattığı hikâyeleri onaylamak zorunda kalırlar. Suç ortaklığı bu sefer de devrededir.

Peki bu güvenilmez, dolandırıcı aracı nasıl “mebus” olabilmıştır? Hemen yukarıdaki kısımda işaret ettiğim “fesat kapasitesi”nin sağladığı “negatif itibar”ın bir diğer bileşeninin de “popülizm” ile ilgili olduğu bu noktada vurgulanmalıdır. Nesin Zübük'ün bu küçük kasabadan mebus olarak seçilmesi arifesindeki tartışmaları kurgularken Türkiye’de siyasal temsil söz konusu olduğunda devreye giren halk sağduyusunu/popüler sağduyuyu dâhiyane bir şekilde aktarır. Bu sağduyunun Türkiye’de popülist siyasetin talep yönlü kurucu unsurlarından biri olduğu da geçerken not edilmeli.¹⁴ Zübük'ü vekil yapmak isteyen kasaba eşrafı yalnızca kendilerinden daha üstün bir “fesat kapasitesi”ne sahip bir muarızdan kurtulmayı

¹⁴ “Çalıyor ama çalışıyor” ifadesi Türkiye’de popülist iktidarlar için sıklıkla kullanılır. Bu ifadenin çok ilginç bir şekilde Brezilya’da popülist politikacıları nitелеmek için kullanılan bir ifade olduğunu Ostiguy kaydeder (aktaran Baykan, 2018, s. 101). Türkiye’de de bazı yerel siyasetçilerin bu tip bir “negatif simgesel sermaye”yi halk ile kurdukları popülist rabitanın bir bileşeni kılmaya çalıştıklarını not etmek isterim. Trabzon, Beşikdüzü’nün AKP’li belediye başkanı “üç kağıtçılığı” sayesinde bu küçük ilçeye nasıl hizmet getirdiğini vurgulamaktadır (Baykan, 2018, s. 101).

değil kendilerini Ankara'nın bulanık siyasal atmosferinde himaye edecek zeki bir patrona da sahip olmayı ummaktadırlar: "Bize bilgi değil efendi, işi beceren, kotaran, adam gibi adam gerek. Yahu, sizin Millet Meclisi dediğiniz yer, düşkünler ocağı mı? ... Bize işte böyle bir mebus ister ki, oraya varınca dişe diş, göze göz, haklarımızı korusun ve şu ölü toprağı serpilmış memleketi şenlendirsün. Lafa kulak verin, gelin şu Zübükzade İbraam Bey'i biz aday diye çıkaralım ortaya." Yine başka bir kasabalı Zübük'ün milletvekili adaylığı için şunu söylemektedir: "Bir namuslu tutturmuş gidersiniz... Namuslu olup da ne olacak, bir iş beceremedikten kelli... Varsın çalsın çırpın da, arada ucu kasabamıza da dokunsun. Sünepe, uyuntu oturmuş da çalmamış, ne çıkar efendi? Doğru mu dediğim? İnsanda ağız varsa elbet yiyecek. Adam odur ki, hem yesin hem yedirsün..." (Nesin, 2019, s. 197).

Ancak yine de, Nesin'in bütün roman boyunca sıklıkla tekrarladığı gibi, Zübük'ü yaratan bir sosyal doku mevcuttur ve Zübük'ten yakınanlar da bu sosyal dokunun ve dolayısıyla, bu büyük suç ortaklığının parçasıdır. Nesin romanın sonunda bir noktada Zübük'ten tayini için de yardım isteyen ve ona para kaptıran Almanca öğretmeninin ağzından Zübük romanında ortaya çıkan ve iktidarın temel bir dinamiği olarak görülebileceğini ileri sürdüğüm kurnazlık ve ayartma ile yaratılan suç ortaklıklarının altını olanca berraklığıyla çizer:

Şimdi çok iyi anladım ki, Zübük bir tane değil, biz hepimiz birer zübüğüz. Bizim hepimizin içinde zübüklük olmasa, bizler de birer zübük olmasak, aramızdan böyle zübükler büyüyemezdi. Hepimizde birer parça olan zübüklük birleşip, işte başımıza böyle zübükler çıkıyor. ... Aslında aldatmak isteyen bendim. Zübükler de işte bu duygumuzdan yararlanıp bizi kandırıyor. Daha doğrusu, biz önce kendimizi kandırıp onları da bizi kandırırsınlar diye zorluyoruz (Nesin, 2019, s. 264).

Türkiye'nin siyasal kültürü perspektifinden Zübük: büyük patronaj oyunu

Zübük'ü kısaca Türkiye'de çok partili dönemin ürettiği siyasal kültür ve onun sorunları açısından da değerlendirmek Nesin'in yapıtının evrensel olduğu kadar yerel ve güncel olanın da derin bir kavrayışına sahip olduğunu göstermesi bakımından faydalı olacaktır. Bu noktada, Levent Cantek'in (2014, s. 189-203) de işaret ettiği gibi, günceli yakalama arzusunun Nesin'in bütün yapıtına damgasını vurduğunu belirtmek gerekmektedir. Zübük, her ne kadar Nesin açıkça belirtmese de, çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye'de oluşmaya başlamış olan siyasal bölünme yapılarını arka planda içermektedir. Dalavereci bir aracı olarak Zübük'ün siyasete girmeyi seçtiği parti, Türkiye'de 1950'lerin siyasi dengelerini de yansıtacak şekilde, merkez sağ bir iktidar partisi, yani Demokrat Parti'dir.¹⁵ Yukarıda ayrıntılı olarak tartışıldığı üzere, her şeyden önce Zübük kendi iktidarını bir güçlü, nüfuz sahibi ve otoritelere yakın "aracı" (broker) imajı ile sağlamıştır. Öte yandan hem kasaba ahalisi hem de kasaba eşrafı bu aracının aldatmacalarına kolayca yem olmalarını sağlayan bir ihsan ve himaye kültürünün taşıyıcılarıdır. İş bulmak, tayin-terfi yaptırmak, istimlâktan kurtulmak, çocuğu okula kaydettirmek, kasabaya yatırım gelmesini sağlamak vb. gibi birçok vesile ile hem

¹⁵ Romanın aslında Demokrat Parti'nin iktidar dönemini ve bu dönem ile birlikte ortaya çıkan din istismarı ve belirginleşen himaye ve kayırma ilişkileri bağlamında anlaşılması gerektiğine Samsakçı (2014) ve İspir (2006) işaret eder.

kasaba ahalisi hem de eşraf romanda her zaman hakları olmayan yardım ve ihsanların peşinde olan fırsatçılar olarak kurgulanmışlardır.

Küçük bir taşra kasabası düzeyinde cereyan eden romanın dalavereci bir aracı olan başkahramanı zamanla bir eşraf takımının başına geçer. Partiler arası bölünme ideolojik bir içerikten daha çok kasabanın eşraf takımları arasında bir rekabet olarak ortaya çıkar. Bu noktada Nesin'in hem muhalefet partisinin önderlerini menfaatçi ve fırsatçı kasaba siyasetçileri olarak tasvir edişi¹⁶ hem de Zübük'ün siyasi tercihinin başta tesadüfen iktidar partisi yönünde şekillenmesine vurgu yapması Türkiye siyasetindeki seçkin kontrolü ve patronaj etkileri ışığında değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Yani daha ilçe düzeyinde himaye ilişkilerine dayanan bir "eşraf oyunu" olarak şekillenen parti siyaseti bu patronaj ilişkilerinin en üst düzeye kadar uzandığı bir nitelik arz eder ve ideolojik bir muhtevadan, toplumsal sınıfların ya da etnik, mezhepsel bölünmelerin mobilizasyonundan son derece uzaktır. Dolayısıyla Zübük'te resmedilen kasaba siyaseti güçlü programların, ideolojilerin, kurumsallaşmış partilerin mücadele ettiği bir sistem değil şahısların, gündelik çıkarların ve popüler değerlerin ve beklentilerin şekillendirdiği bir popülizm ve patronaj sahnesi olarak karşımıza çıkar.

Türkiye'de çok partili siyasal hayatın kurulduğu dönemden beri etkili olan partilerin gösterdiği toplayıcı parti (*catch-all party*) niteliği ile (Wuthrich, 2015) uyumlu bir resmediştir bu şüphesiz. Bu patronaj yapılarının ve toplayıcı örgütlenmelerin bir yansıması olarak partilerde iktidar kişilerin, liderlerin elinde toplanma eğilimi gösterir. Sonunda Zübük'ü mebusluk için öneren kasaba eşrafı olmakla birlikte aday gösteren başbakan da olan parti lideridir ve Zübük'ün Ankara'daki hataları üzerine mebusluğunun sona ermesi de parti genel başkanının isteği ile olmuştur: "Biz bu yaş odunları dağdan indirip mebus yapalım da, bir de bize karşı gelsinler! ...Bidaha bu Zübük oğlu Zübük'ün adını aday listesine koymayacaksınız!" (Nesin, 2019, s. 257). İcra biçimleri değişmekle birlikte parti-seçmen bağları bakımından klientelistik ilişkilerin ve çeşitli himaye yapılarının ve şahıs eksenliliğin Türkiye'deki bu baskınlığı siyasal kültürümüzün dirençli unsurları olarak hâlâ belirgin bir şekilde karşımızda durmaktadır (Baykan, 2019).

Son olarak, Zübük'ün Türkiye'nin parti siyaseti ve onun yarattığı kültür üzerine vurgularının siyasal kuram düzeyindeki aşağıdaki tartışma ile de yakından ilişkili olduğu vurgulanmalıdır. Türkiye siyaseti güçlü bir devlet ve hukuk çerçevesinde, çeşitli toplumsal kesimlerin istikrarlı temsiline ve partiler ile seçmenler arasındaki ideolojik ve doktriner bağlara dayanan formel, gayri-şahsi ve kurumsallaşmış bir "egemenlik ve otorite oyunu" olarak değil devlet egemenliğinin ve hukukun zayıf olduğu, çeşitli enformel ilişkilerin ve patronaj ağları arasındaki rekabetin merkezde yer aldığı, klientelistik ilişkilerin yaygın olduğu enformel, şahsi ve kurumsallaşmamış bir "iktidar oyunu" olarak betimlenir Zübük'te. Dolayısıyla Nesin'in Zübük karakterini tahakküm ilişkilerinin görülebileceği başka bir alanda (ekonomik, bürokratik, sanatsal, akademik, dinsel vb.) değil de parti siyaseti fonunda oluşturması şaşırtıcı değildir. Zira, özellikle Türkiye'de, parti siyaseti alanı, bu metinde temel nitelikleri itibarıyla egemenlik ve otoriteden farklı, taktiklere ve kurnazlığa dayanan bir tahakküm ilişkisi olarak tartışılan iktidar ilişkilerinin ortaya çıkabileceği en uygun bağlam olarak karşımıza çıkar.

¹⁶ Bunlardan biri Zübük'ün dalavereci sonucu parti değiştirmek zorunda kalır diğeri de, her ne kadar ilk bakışta bir cami yerine okul açılmasına taraftar bir aydın olarak görülse de, vatandaşın işini halletmek için bin dereden su getiren ve onları maddi olarak istismar eden bir avukattır.

Sonuçta hem Demokrat Parti dönemi, hem 1960'ların ve 1970'lerin siyasal sistemi, hem de 1980'lerden günümüze uzanan süreçteki Türkiye siyaseti temel olarak liderlerin "şahsı" etrafında kümelenmiş himaye ağlarının ve milli-manevi değerlerin ve dini kimliklerin popülizm ve patronaj ile kaynaşmasının da hikayesidir.¹⁷ *Zübük*'ün uzun soluklu etkisi ve "zübük" ifadesinin bir sıfat olarak hala bir şekilde Türkiye toplumunun siyasete ilişkin söz dağarının önemli bir parçası olması Nesin'in bu tarihsel ve mekânsal bağlama olan duyarlılığından bağımsız düşünülemez. Diğer taraftan *Zübük*'te şahısların rolüne yapılan vurgunun iktidarın şahsiliği ile ilgili olduğu kadar Türkiye siyasetinde "patron" ve "aracı" olarak şahısların merkeziliğini ve etkisini -grotesk bir biçimde-¹⁸ temsil ettiği de belirtilmelidir. Popülist bir siyasal tarzı benimseyen ve son derece mütevazı arka planlardan gelen siyasal figürlerin yükselebilmesi ile ilgili bir ihtimali temsil etmesi bakımından da *Zübük* karakterinin Türkiye siyaseti bakımından ve Türkiye'deki yaygın bir siyaset yapma biçimi bakımından "tipikliği" vurgulanmalıdır. Ancak yine de, bu "tipik" işlevi üstlenen ve bunun gerektirdiği performansı gerçekleştirmeye girişen siyasetçilerin bireysel olarak, belki Nesin'in *Zübük*'te resmettiği kadar olmasa da, sosyal ilişkileri ve onların güç ve otorite ile ilişkili yargılarını ve fantezilerini derinden kavrama -ve manipüle etme- yeteneğine sahip kimseler olması gerekir. Ve bu siyasetçi sınıfının bu kavrayış çerçevesinde içinde siyaset yaptıkları toplumsal dokuya uygun performanslar sergileyen iyi "oyuncular" olmaları, belirli bir "yaratıcılık" göstermeleri zaruridir.¹⁹

Siyasal kuram perspektifinden *Zübük*: siyaset ve iktidar

Bu kısımda *Zübük*'ün siyaset ve iktidar kavramlarına ilişkin ortaya koyduğu içeriğin siyasal kuram bakımından nasıl konumlandırılabilirliğini kısaca tartışacağım. Bu tartışmanın iktidar kavramına ilişkin bu noktaya kadar *Zübük* üzerinden tarif ettiğim sıkı sıkıya siyasal bir kavrayışı da destekleyeceğini düşünüyorum. Siyaset bir yandan Schmitt'ten (2018) Laclau (1990) ve Mouffe'ye (2015) kadar uzanan bir çizgide, merkezinde çatışmanın/antagonizmanın yer aldığı bir beşeri ilişki olarak görülebilirken daha liberal-demokratik bir perspektiften (mesela Arendt ve Habermas) müzakere, uzlaşma ve düzen kurma

¹⁷ Türkiye siyasetinin patronaj ve popülizm ile ilgili yönlerine ilişkin pek çok çalışma zikredilebilir ancak *Zübük*'ün içine konumlandırılabilirliği ve anlam kazandığı tarihsel-siyasal bağlamı (Demokrat Parti dönemi, 1960'ların ve 1970'lerin patronaj siyaseti, ve ANAP'ın etkisi) en iyi anlatan siyaset bilimi çalışmaları şöyle sıralanabilir: Demirel (2004; 2011), Güneş-Ayata (2010); Kalaycıoğlu (2002), Sayarı (1976), Sunar (1985). Bu noktada *Zübük*'te anlatılan hikâyenin, *Zübük*'ün dini ve milli değerleri istismarına yapılan vurgu bakımından, merkez sağ siyaset ile özdeşleştirilmesi mümkündür. Ancak bu noktada, birçok araştırmacının da işaret ettiği gibi, merkez sol partilerin de (temel olarak CHP-SHP geleneği) özellikle yerel bağlamlarda çeşitli klientelistik pratikleri merkez sağ iktidar partileri gibi uyguladığı belirtilmelidir. Bkz. Güneş-Ayata (2010), Kılıçdaroğlu (2019), Schüller (1999).

¹⁸ Bu noktada *Zübük* karakteri ile Nesin'in betimlediği siyasetçi tipinin daha yaygın ve gerçek bir sosyal tip olarak daha güvenilir bir "patron" ya da "aracı" olması daha yüksek bir ihtimaldir. Konu üzerine ampirik araştırmalar seçmen ile bu tip bir alışverişe giren parti aktivistlerinin birçok durumda vaatlerini yerine getirdiğine işaret etmektedir. Bkz. Arıkan-Akdağ (2014). Tabi ki Nesin burada bu "tip"i bir roman karakterine dönüştürürken, belki de olması gerektiği gibi, "abartmalardan" (Aytaç, 2016, s. 133) kaçınmamıştır.

¹⁹ Burada kişisel gözlemlerimle bu noktayı açmak isterim. Parti siyaseti ile ilgili, doktora dönemimden başlayan ve doktora sonrasında da süren saha araştırmalarında ulusal ve yerel düzeyde kimisi de oldukça dezavantajlı arka planlardan gelen pek çok parti mensubu ile görüşme fırsatım oldu. Bu süreçte yaptığım 250'ye yakın derinlemesine mülakatta tanıştığım 300'ün üzerinde kişinin, özellikle yerel seçkin olarak nitelenebilecek yönetici kesiminin, kayda değer bir entelektüel müktesebata sahip olmamakla birlikte, son derece zeki ve özellikle siyaset yaptıkları yerel alanın dinamiklerinin güçlü bir kavrayışına sahip kimseler olduğunu gözlemladim. Bu katılımcılarla yaptığım mülakatlar üzerinden kesin bir ahlâki yargıya varamam ancak Nesin'in *Zübük*'te resmettiği başkahramanın ahlâki düşkünlüğünün Türkiye'nin siyaset sınıfına teşmil edilmesi yanlıtıcı olacaktır. Dolayısıyla *Zübük* gerçek siyaset dünyasında karşımıza çıkabilecek olan gerçekten kurnaz profilleri temsil etmesine rağmen istisnai bir gerçek sosyal tip olarak görülmelidir. Yine de Nesin *Zübük*'te, hem Türkiye siyasetinin belirli veçhelerini (patronaj, popülizm, herestetik) daha iyi anlamamıza hem de iktidar nosyonu ile ilgili genel kavrayışımızı derinleştirmemize yardımcı olacak benzersiz bir içeriği bu "aşırılaştırılmış" anlatım ve karakter ile sağlamaktadır.

pratiği olarak görülebilir. Bu metinde önerdiğim iktidar kavrayışı beşeri ilişkilerin siyasal kuramcılar tarafından çatışma ya da uyum ekseninde kavranmasında ortaya çıkan farklılığının yanı sıra siyasetin nüfuz ediciliği ve kapsayıcılığı ile ilgili bir tartışma bakımından da konumlandırılabilir. Bu bakımdan siyaseti yalnızca büyük kolektif yapılar düzeyinde (devlet, partiler, sosyal hareketler vb.) bir etkinlik olarak gören “makro” ya da “majör” siyaset kavrayışları ile (mesela Duverger, yy.) onu beşeri ilişkilerin en kılcal boyutlarına yayılan bir “mikro siyaset” ya da “minör siyaset” olarak algılayan perspektifler arasında bir ayırım yapılabilir (Kara, 2019).

Bu metinde *Zübük*'ün çözümlenmesi ile desteklemeye çalıştığım iktidar kavrayışının bu ayrımlar bakımından gri bir alana oturduğunu ve tam da siyasal olanın doğasının nüfuz ediciliği ve değişkenliği ile ilgili bir kavrayışa imkân sunduğunu belirtmek gerekir. *Zübük* romanı ve Zübükzade İbraam Bey karakteri üzerinden temel niteliğini “bir karanlık yaratıcılık” pratiği, bir “metis” (Scott, 2008) olarak tanımlamaya çalıştığım iktidar hem çatışmanın hem uyumun hem majör/makro siyasetin hem de minör/mikro siyasetin bir parçası olarak ortaya çıkabilir ve bu özelliğiyle eşikte/*liminal* bir kavramdır. İktidar bazen düzen içinde düzensizliği besleyebilirken bazen de düzensizlik ve kriz içinde tekrar düzeni sağlayan bir manevra olarak karşımıza çıkabilir. *Zübük* romanında da zengin örnekler ile görüldüğü üzere iktidar ilişkisi kendisini çatışma olarak takdim etmeyen ilişkiler içinde çatışmaları besleyebilir ya da çatışma biçimli ilişkilerde danışıklı dövüşler ve uzlaşmalar ile işleyebilir. İktidar ilişkileri eşitliğin olduğu yerlerde eşitsizliği üretebileceği gibi eşitsizliğin olduğu yerlerde eşitleştirici bir etki yaratabilir. İktidar ilişkileri kişiler arası etkileşimlerde ve küçük gruplarda olduğu kadar büyük kolektif gruplar arasında da, bu metinde tanımlandığı biçimiyle, pekâlâ görülebilir. Ancak büyük kolektif yapılar düzeyinde ortaya çıktığında dahi iktidarın temelini teşkil eden “karanlık yaratıcılığın”, “kurnazlığın” ve “ayartmanın” son derece kişisel kökenleri bulunması kaçınılmazdır. Bu yönleriyle, bu metinde geliştirilen iktidar önerisi, Laclau'nun (1990) siyasetin radikal olumsuzluğuna yönelik saptaması ile uyum içindedir. Dolayısıyla bütün bu tartışmayı takiben şöyle demek de mümkündür: “iktidarın olduğu her yerde siyaset vardır”.

Nesin, bu perspektif ile uyumlu şekilde, romanda *Zübük*'ün yükselişini bir dizi tesadüf ve bu tesadüfleri fırsata çeviren *Zübük*'ün kendi girişimciliği ile açıklar. Burada hem siyasetin olumsuzluğu ile ilgili hem de iktidar fenomeninin temelinde yatan öğelerden biri olan kişisel faillige ilişkin bir vurgu karşımıza çıkar: Nesin'in *Zübük*'te oluşturduğu siyaset dünyası, seçkinleri arasındaki ilişki bakımından hep değişime açık, yapısal koşullardan daha çok, özellikle *Zübük* karakteri üzerinden gösterilmeye çalışıldığı şekliyle, kişisel etkilere ve faillige son derece açık bir ilişkiler bütünüdür. Bu dünyada tahakküm ilişkilerinin özel bir biçimi olan iktidarı tesis eden (ya da yaratan) kaynak servet, aile itibarı, kişisel deneyim ve ustalıktan daha çok türlü manevralar ve taktikler olarak belirir. İktidar, otorite ve egemenlik gibi tahakküm ilişkileri ile kıyaslandığında radikal bir olumsuzlukla karakterize olan ve sıkı sıkıya kişisel bir tahakküm ilişkisi olarak karşımıza çıkar.²⁰

²⁰ Bu noktada Makyavel'in Prens'te tahakküm ilişkileri konusunda anlattıklarının sıkı sıkıya iktidar ile ilgili olduğunu ve kitabın bütününe nüfuz etmiş olan “şahıs” eksenli perspektifi vurgulamak yerinde olacaktır. Bu durumu Makyavel'in iktidara ilişkin kavrayışının sınırlılığından daha çok bu metindeki tartışma bağlamında onun dehasının bir göstergesi olarak görmeye eğilimliyim. İktidar, kişilerin mülk edinebileceği bir “şey” olmamakla birlikte, sıkı sıkıya kişisel bir etki olarak karşımıza çıkar: kişiler üstü simgesel, ekonomik, toplumsal yapısal etkilerin bir uzantısı ya da zor aygıtları üzerinde bir kontrolün ürünü değil –zamanın, mekânın, araçların, bilginin temellükünden bağımsız bir şekilde- saf bir “metis”in (Scott, 2008, s. 461-511) ürünü olarak karşımıza çıkar ve bu “metis”, ilişkide ortaya çıkmakla birlikte, hep kişisel bir kapasite olmak zorundadır.

Dolayısıyla iktidarın ortaya çıkmasına elverişli koşulların egemenlik ve otorite yapılarını besleyen olağan koşullardan daha çok küçük ya da büyük ölçekli düzensizlik ya da buhran koşulları olduğu vurgulanmalıdır: ya buhran iktidar ilişkilerini yaratır ya da iktidar ilişkileri buhranı tezgâhlar. Bununla bağlantılı bir şekilde, Nesin, Zübük'ün kasaba içindeki yükselişini küçük çaplı bir kriz anı bağlamına oturtur (2019, s. 49-70). İlin valisinin karşılanması için düzenlenen merasimde ortaya çıkan beceriksizlikler, Zübük'ün karşılaştığı kişisel husumetten kaçarken içine düştüğü bir fırsata dönüşür. Zübük, bu noktaya kadar bu metinde aktardığım bütün kişisel marifetlerini kullanarak, bu küçük çaplı buhranı hem kişisel hasımlarından kurtulduğu hem de kasaba eşrafı ve ahali üzerindeki etkisini arttırdığı bir fırsata dönüştürür. Bunu da valiye karşı gösterdiği teklifsiz samimiyet ve valiyi de bir şekilde vekil tarafından himaye edildiğine ikna etmesiyle sağlar (Nesin, 2019, s. 67-68).

Zübük'ün önce bir taşra kasabasındaki iktidar partisinin önderi konumuna gelmesi ardından da belediye başkanı ve milletvekili olması her şeyden önce kişisel kurnazlığı, ayartma becerisi, manevraları ve taktikleri sayesinde olmuştur. Diğer bir deyişle Nesin'in *Zübük* romanında tarif ettiği tahakküm biçiminin eylemden ve "karanlık bir yaratıcılık"tan başka hiçbir zemini yoktur. Zübükzade İbraam Bey'in kasaba eşrafı ve ahali üzerinde oluşturduğu tahakküm ne bir bürokratin hukuktan ve yasalardan aldığı yaptırım gücüne, ne bir din adamının gelenek üzerinde yükselen otoritesine ne de eşraftan bir siyasetçinin aile itibarını ve ekonomik kaynaklarını siyasal güce tercüme edişine benzer. Bu farklılığı ile *Zübük*'te resmedilen tahakküm ilişkileri iktidarın kişisel kurnazlık-yaratıcılık ile ilişkili temellerine dair bize eşsiz bir içerik sunar.

Zübük'ün etkisinin ortadan kalkmasına ve vekilliği kaybetmesine de kısaca bir göz atmak iktidar kavramının temel eğilimlerine ilişkin bu noktaya kadar yürütülen tartışmayı destekleyecektir. Zübük kendisini küçük bir kasabada parti başkanlığından, "belediye reisliğine" oradan da "mebusluğa" taşıyan yeteneklerini Ankara'da uzun süre sürdüremeyerek vekilliği kaybeder ve kasabasına geri döner. Nesin bu kısımda bize Zübük'ün düşüşü ile ilgili talihinin yaver gitmemesinden başka bir ipucu vermez ancak Ankara'daki tahakküm ilişkilerinin gerektirdiği bazı niteliklerden Zübük'ün mahrum olduğunu da Zübük'ün ağzından vurgular: "Orda öyle zübükler var ki, hey heey, bizim zübüklüğümüz hiç sökmüyor. Analar ne zübükler doğurmuş kardeşim... Bizim zübüklüğümüz orda [Ankara'da] para etmedi" (Nesin, 2019, s. 258). Bu kısım Zübük'ten daha becerikli iktidar oyuncular olduğu şeklinde yorumlanabileceği gibi iktidar ilişkilerinin geçiciliğine, kırılabilirliğine, bağlamsallığına ve olumsuzluğuna ilişkin bir ima olarak da yorumlanabilir. Ne doğru dürüst bir eğitimi ve kültürel sermayesi, ne bir toplumsal itibarı ne de geçmişten tevarüs ettiği ekonomik kaynakları olan Zübük, tabir-i caizse, Ankara'da yeniden üretimin ve yasal-ussal meşruiyet ilişkilerinin duvarına toslar. Kararsız ve sıcak, sıkı sıkıya koşullara bağlı bir tahakküm ilişkisi olarak iktidar ancak gayri-şahsileşerek, daha kararlı ve serin, öngörülebilir tahakküm ilişkilerine dönüşerek, yani iktidar olmaktan çıkarak ve egemenlik ve/veya otorite biçimini alarak uzayabilir.

Sonuç

Bu metinde iktidar kavramını, benzer ve ilişkili diğer tahakküm ve tâbiyet ilişkilerinden ayırmamıza yardımcı olabileceğini düşündüğüm temel nitelikler üzerine bir tartışma yürüttüm. İktidarın egemenlik ve otorite ilişkilerinden farklı olarak çok daha kırılabilir, kararsız, hâkim failerin kişisel pratikleriyle sıkı sıkıya bağlı ve siyasetin olumsuzluğu ile yakından ilişkili bir siyaset bilimi kavramı olarak anlaşılabilirliği önerilmiştir.

Şüphesiz toplumsal ve siyasal eşitsizlikleri, hiyerarşileri ve tahakküm ve tâbiyet ilişkilerini tarif etmek için kullandığımız iktidar, otorite, egemenlik, nüfuz, güç, kudret gibi kavramlar ve olgular gündelik sosyal ve siyasal pratik içinde farklı eklemlemeler ve melez biçimler altında karşımıza çıkmaktadır. Ancak analitik bakımdan bu kavram ve olgular farklı tahakküm ve tâbiyet ilişkilerine gönderme yapmaktadır ve bu kavramların temel ayırt edici niteliklerine ilişkin daha iyi bir kavrayış toplumsal eşitsizliklerin ve hiyerarşilerin kökenlerine ilişkin kavrayışımızı da geliştirme potansiyeline sahiptir.

Bu çalışmada iktidar nosyonunun tahakküm ve tâbiyet ilişkilerini tarif etmek için kullanılan diğer kavramlardan nasıl farklılaştığını göstermek için Aziz Nesin'in önemli bir yapıtı olan *Zübük* romanı incelenmiştir. Nesin, *Zübük* romanında Zübükzade İbraam karakteri üzerinden, iktidar kavramının diğer daha köklü ve istikrarlı tahakküm ve tâbiyet ilişkilerinden ayrılmasını sağlayan özelliklerini kavrayabilmek için eşsiz bir malzeme sunar. Nesin'in Zübük'ün yükselişine ilişkin anlatısı egemenlik ve otorite ilişkilerini tesis eden yapısal bağlam ve kaynakların (hukuk, ekonomik kaynaklar, zor aygıtları üzerinde kontrol, toplumsal, kültürel ve simgesel sermaye) ötesinde tahakküm ilişkilerinin nasıl kurulabileceği bilmecesine verilmiş kapsamlı bir yanıt olarak okunabilir. Romanda itibarı yerle bir olmuş bir babanın mülksüz, eğitimsiz, mesleksiz bir çocuğu olarak resmedilen Zübük kurnazlığı, manipülatif yetenekleri ve fesatlığı sayesinde fırsatçı kasaba ahali ve eşrafı üzerinde değişen biçimler alan "suç ortaklıkları" inşa ederek tahakküm kurar ve hızla siyasette yükselir. *Zübük* bizi, iktidarı, yeniden üretim çerçevesi ve yasal-ussal ve geleneksel otorite yapıları ötesinde olumsal, kırılabilir, kararsız, sıcak, koşullara bağlı ve hâkim olan kesimlerin kişisel failliği ile, onların karanlık yaratıcılığı ile sıkı sıkıya ilişkili olan bir tahakküm ilişkisi olarak kavramaya davet eder.

Kaynakça

Agamben, G. (2001). *Kutsal İnsan* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2000). *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. Ankara: İmge.

Akal, C. B. (2005). *İktidarın Üç Yüzü*. Ankara: Dost.

Arendt, H. (1996). *Geçmişle Gelecek Arasında* (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim.

_____. (1997). *Şiddet Üzerine* (B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim.

Arıkan-Akdağ, G. (2014). *Ethnicity and Elections in Turkey – Party Politics and the Mobilization of Swing Voters*. London: Routledge.

Aytaç, G. (2016). *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Bachrach, P. ve Baratz, M. S. (1972). *Power & Poverty*. New York: Oxford University Press.

Baykan, T. S. (2018). *The Justice and Development Party in Turkey: Populism, Personalism, Organization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Baykan, T. S. (2019). Türkiye’de İdeolojik ve Programatik Olmayan Parti-seçmen Bağları Üzerine Kavramsal Bir Tartışma: Popülizm, Personalizm, Patronaj. *Toplum ve Bilim*, 147, 10-44.
- Bezirci, A. (2008). *Seçme Romanlar*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bochenski, J. M. (2018). *Otorite* (H. Görgün, Çev.). İstanbul: Küre.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction* (R. Nice, Çev.). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- _____. (2006). *Pratik Nedenler* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- _____. (2016a). *Seçilmiş Metinler* (L. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Heretik.
- _____. (2016b). *Devlet Üzerine* (A. Sümer, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. J. D. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar* (N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Braud, P. (2017). *Siyaset Sosyolojisi* (E. C. Gürcan, Çev.). Ankara: İmaj.
- Breuer (2019). The relevance of Weber’s conception and typology of herrschaft. E. Hanke, L. A. Scaff ve S. Whimster (Der.), içinde, *The Oxford Handbook of Max Weber* (s. 237-259). Oxford: Oxford University Press.
- Cantek, L. (2014). *Şehre Göçen Eşek – Popüler Kültür, Mizah ve Tarih*. İstanbul: İletişim.
- Çoruk, F. J. G. (2014). Hiciv Üzerine Bir Çalışma (Türk, İngiliz ve Ermeni Edebiyatları Örnekleminde), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dahl, R. A. (1965). *Modern Political Analysis*. New Jersey: Yale University Press.
- de Certeau, M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi-I* (L. A. Özcan, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- de La Boetie, E. (2016). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* (M. A. Ağaoğulları, Çev.). Ankara: İmge.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim.
- _____. (2011). *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: Bilgi.
- Duverger, M. (y.y.). *Siyaset Sosyolojisi* (Ş. Tekeli, Çev.). Varlık Yayınları.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- _____. (2006). *Hapishanenin Doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge.
- _____. (2007). *Cinselliğin Tarihi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

- Gramsci, A. (2003). *Hapishane Defterleri* (A. Cemgil, Çev.). İstanbul: Belge.
- Güneş-Ayata, A. (2010). *CHP: Örgüt ve İdeoloji* (B. Tarhan & N. Tarhan, Çev.). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Haugaard, M. ve S. R. Clegg (2009). Introduction: why power in the central concept of the social sciences. S. R. Clegg ve M. Haugaard (Der.), içinde, *The Sage Handbook of Power* (s. 1-24). London: Sage.
- Kalaycıoğlu, E. (2002). 'The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party'. *Turkish Studies*, 3 (1), 41–61.
- Kapani, M. (2001). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi.
- Kara, O. E. (2019). *Yapabileceğimizi Yapmak – Minör Siyaset ve Türkiye Örneği*. İstanbul: İletişim.
- Kılıçdaroğlu, K. (2019). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Siyasi Partiler ve Parti Stratejileri* (K. Turanlı, Çev.). Ankara: Tekin Yayınevi.
- İspirli, E. (2006). Aziz Nesin'in Romanları Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Laclau, E. (1990). *New Reflections on the Revolution of Our Time*. Londra ve New York: Verso.
- Lukes, S. (2016). *İktidar* (M. Ratip, Çev.). İstanbul: İletişim.
- _____. (2006). İktidar ve Otorite (S. Tekay, Çev.). T. Bottomore ve R. Nisbet (Der.), içinde *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi – II* (s. 885-944). İstanbul: Kırmızı.
- Machiavelli, N. (1999). *Prens* (N. Güvenç, Çev.). İstanbul: Anahtar.
- Mendel, G. (2005). *Bir Otorite Tarihi* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Mouffe, C. (2015). *Siyasal Üzerine* (M. Ratip, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Nesin, A. (2019). *Zübük*. İstanbul: Nesin Yayınevi.
- Orum, A. M. ve Dale, J. G. (2016). *Siyaset Sosyolojisi* (İ. Kaya, Çev.). İstanbul: Say.
- Samsakçı, M. (2014). *Siyaset ve Roman*. İstanbul: Kitabevi.
- Sayarı, S. (1976). 'Aspects of Party Organization in Turkey'. *Middle East Journal*, 30 (2), 187–199.
- Scott, James C. (1995). *Tahakküm ve Direniş Sanatları* (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- _____. (2008). *Devlet Gibi Görmek* (N. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Versus.
- Scott, John (2004). *Power*. Cambridge: Polity.

- Schüler, H. (1999). *Türkiye’de Sosyal Demokrasi-Particilik, Hemşehrilik, Alevilik* (Y. Tonbul, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Schmitt, C. (2018). *Siyasal Kavramı* (E. Göztepe, Çev.). İstanbul: Metis.
- Sennett, R. (1992). *Otorite* (K. Durand, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Sunar İ (1985). Demokrat Parti ve Popülizm. M. Belge (Der.), içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 8*, (s. 2076–2086). İstanbul: İletişim,
- Swartz, D. (2018). *Kültür ve İktidar* (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Şengül, T. H. (2018). İktidar. G. Atılğan, ve E. A. Aytekin (Der.), içinde, *Siyaset Bilimi* (s. 41-53). İstanbul: Yordam.
- Weber M. (1978). *Economy and Society* (E. Fischhoff vd., Çev.). Berkeley: University of California Press.
- Wendt, F. (2018). *Authority*. Cambridge: Polity.
- Wuthrich, (2015). *National Elections in Turkey*. Syracuse: Syracuse University Press.